

Delia GRIGORE\*

## Romii din România – o identitate stigmatizată istoric

### 1. Introducere

Studiile rasiale și etnice, mai ales cele privind rasismul<sup>1</sup>, antisemitismul, xenofobia și alte forme de ură și extremism, precum și consecințele acestora asupra mentalului colectiv<sup>2</sup> atât al victimelor, cât și al făptașilor, nu i-au inclus pe romi zeci de ani, de la începuturile acestor cercetări și aproape până astăzi, cu toate că au existat similitudini importante între contextele socio-istorice pe care le-au trăit, de pildă, romii și afro-americanii<sup>3</sup> – Sclavia – sau romii și evreii – Holocaustul. Majoritatea cercetătorilor s-a limitat în a-i studia pe romi din punct de vedere etnografic, ca grup etnic exotic, nefiind rare cazurile în care studiile au căzut în eroarea obiectificării, negative sau pozitive, a romilor, prinse de mrejele stereotipurilor societății și ale propriilor prejudecăți. Cauzele acestei stări de fapt sunt, pe de o parte, ignorarea, până târziu, a istoriei romilor de către specialiști, iar, odată începută studierea sa, deformarea aproape totală a adevărului istoric, ca forme de rasism de excludere a romilor din arealul capitalului simbolic al societății, iar pe de altă parte, lipsa, până în timpurile moderne, a unei elite rome responsabile etnic, care să-și propună cercetarea propriei istorii.

În aceste condiții, deși a fost nevoie să se utilizeze studii referitoare la afro-americanii<sup>4</sup> și la evrei în efortul de a se crea o bază teoretică aplicabilă și asupra romilor, s-a constatat că aceste studii nu se potrivesc în totalitate și pretutindeni situației romilor, contextele socio-istorice fiind, deseori, diferite, astfel apărând necesitatea tot mai puternică de a se realiza studii specifice despre rasismul antirom și despre consecințele acestuia asupra mentalului colectiv rom și nerom. Pentru a realiza și a susține o bază teoretică reală și de folos pentru cercetarea romilor, pornită intrinsec dinspre romii înșiși și atașată organic de identitatea romani, au apărut studiile rome și studiile rome critice scrise de către cercetători romi.

În acest spirit și în această direcție am realizat, în anul 2007, și am publicat, în anul 2008, în cadrul unui proiect de cercetare al Asociației Centrul Romilor „Amare Romentza”, co-finanțat de UNICEF, studiul exploratoriu despre stima de sine etnică a romilor din România și relația acesteia cu istoria rasismului antirom instituțional și cu stigmatizarea cronică a identității rome, “Romii în căutarea stimei de sine”, primul studiu pe această

\* *Lect. dr. Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București*  
 E-mail: delia.grigore@lls.unibuc.ro  
 Manuscris primit la data de 22 noiembrie 2024.

- 1 Rex John, *Rasă și etnie*, Central European University, Editura Du Style, București, 1998.
- 2 Zani Bruna, Augusto Palmonari (coord.), *Manual de psihologia comunității*, Editura Polirom, Iași, 2003.
- 3 Du Bois William Edward Burghardt, *The Souls of Black Folk*, A. C. McClurg & Co., Chicago, 1903.
- 4 Fanon Frantz, *Piele neagră, măști albe*, Editura Tact, București, 2011.

temă din lume. Studiul a fost rodul lucrului într-o echipă de cercetători formată din Adrian Nicolae Furtună și Mihai Neacșu, sociologi, și Delia Grigore, antropolog, și a utilizat o serie de metode de cercetare calitativă: interviul nestructurat, interviul retrospectiv și interviul-poveste de viață și s-a desfășurat în mai multe județe. Rezultatele cercetării, care se regăsesc în concluziile studiului, au fost că romii din România se confruntă cu un profund stigmat identitar internalizat având drept cauză istoria de rasism instituțional<sup>5</sup>, manifestat fie ca rasism de excludere, care a început cu cei peste 500 de ani de Sclavie și a mers până la exterminarea fizică din Holocaust, fie ca rasism de colonizare internă sau etnocid cultural, anume politica de asimilare etnică din regimul socialist, prețul uriaș plătit de romi pentru o parțială și incoerentă incluziune socio-economică.

La vremea respectivă, extrem de îngrijorați fiind, într-o Românie de curând intrată în Uniunea Europeană, de recrudescența gravă a rasismului antirom, având drept pretext presupusa, dar niciodată dovedita ucidere a unei femei italiene de către un cetățean român presupus etnic rom – celebrul caz Romulus Mailat –, dar și preocupați de faptul că statul român, odată intrat în Uniunea Europeană, începuse deja să-și piardă interesul față de politicile adresate minorității naționale a romilor, a cărei incluziune fusese o condiție de aderare, în afara unei lansări într-un cadru restrâns și de includerea sa în bibliografia recomandată studenților Programului de Studiu Limba și Literatura Romani al Facultății de Limbi și Literaturi Străine – Universitatea din București, studiul nostru exploratoriu nu a fost aproape deloc promovat. Cu toate acestea, studiul este citat și a rămas singurul pe această temă realizat cu respectivele metode de cercetare.

Rămânând preocupată de tema imaginii de sine etnice a romilor, pe care o consideră fundamentală pentru reconstrucția identității culturale rome contemporane, echipa studiului exploratoriu „Romii în căutarea stimei de sine” a continuat, în cadrul altor cercetări ale sale și în parteneriat – „Evaluarea politicilor publice educaționale pentru romi” (2009), „Direcții strategice de incluziune etno-educatională a romilor” (2012), „Identitatea romă contemporană – între etnotip și stereotip” (2017) și „Efecte, percepții și reprezentări ale interculturalității în școală și în familie” (2019) –, studii la care s-au alăturat și alți cercetători, aplicarea metodologiei studiului exploratoriu în vederea analizei evoluției percepției de sine a romilor.

În prezent, echipa de cercetare a Asociației Centrul Romilor „Amare Romentza”, coordonată de autoarea acestui articol, împreună cu Programul de Studiu Limba și Literatura Romani al Facultății de Limbi și Literaturi Străine – Universitatea din București, se află în cursul unei cercetări referitoare la memoria Sclaviei în mentalul colectiv rom, în cadrul proiectului de cercetare Memorobia, realizat, în perioada anilor 2022-2025, în parteneriat cu MF Școala Norvegiană de Teologie, Religie și Societate (Norvegia), Centrul FXB pentru Sănătate și Drepturile Omului de la Universitatea Harvard (Statele Unite ale Americii) și Universitatea Södertörn (Suedia), cu susținerea financiară a Consiliului de Cercetare din Norvegia (RCN). În partea noastră de cercetare din proiect, aplicăm metodologia studiului exploratoriu “Romii în căutarea stimei de sine”, cercetarea de teren vizând, în special, relația dintre memoria Sclaviei și imaginea de sine etnică a romilor și

5 Turda Marius și Quine Maria Sophia, *Istorie și rasism. Ideea de rasă de la iluminism la Donald Trump*, Editura Polirom, Iași, 2019.

realizându-se în comunități de romi din județele Ialomița și Brăila.

Acest articol își propune să prezinte, pe scurt, rezultatele acestei preocupări majore de studiu din ultimii 17 ani de cercetare, la care se adaugă o călătorie prin istoria romilor din România, analiza de conținut și de mesaj a unor piese de folclor românesc referitoare la romi și a câtorva creații de folclor rom semnificative pentru tema identității etnice și a percepției de sine ca rom.

## 2. „Țigan” sau „Rom”

Istoria reprezentărilor sociale negative referitoare la romi și a rasismului antirom începe cu exonimul peiorativ „țigan”. În limba romani, cuvântul „țigan” nu există. Termenul, care se referea, la prima sa atestare, în Imperiul Bizantin, la o grupare considerată eretică de către sistemul religios oficial ortodox, provine din greaca medie, din „athinganos” sau „athinganoy”, înțelesul fiind acela de „păgân», „de neatins” sau „impur”. “Cea dintâi referire privind prezența romilor în Constantinopol vine, cel mai probabil, din textul hagiografic georgian: *Viața Sfântului Gheorghe Ancoritul*, scris la Mănăstirea Iberon de pe Muntele Athos, în jurul anului 1068.”<sup>6</sup> Opera relatează cum împăratul Constantin Monomachus, în anul 1050, bolnav fiind de ciumă, “a invocat ajutorul poporului samaritean, descendenți ai lui Simon Magicianul, numiți athingani, notorii pentru preziceri și vrăjitorii”<sup>7</sup>, cu rugămintea de a distruge, prin vrăjitorie, animalele sălbatice din Parcul Philopation, bănuite a fi vinovate de îmbolnăvirea sa.

În țările române, încă de la prima sa atestare din secolul al XIV-lea, semnalată în documentele mănăstirești, termenul „ațigan”, care a devenit mai târziu „țigan”, desemna o stare socială, aceea de sclav, nicidecum etnia: în anul 1385, „domnitorul Dan I, domnitorul Țării Românești, într-o donație a sa, confirmă Mănăstirii Tismana posesiunile care aparținuseră, anterior, mănăstirii Vodița”<sup>8</sup>, între care apar și 40 de sălașe de ațigani”<sup>9</sup>, dania inițială către Mănăstirea Vodița fiind făcută de către unchiul său, Vladislav Voievod, cuscru lăi Ștefan Dușan al Serbiei.

Se conturează astfel două sensuri ale cuvântului „țigan”: mai întâi erezie și apoi statut social de sclav, aflat în afara sistemului ierarhic al societății și în afara statutului de ființă umană. Țiganul nu făcea parte din structura socială, era un simplu obiect de schimb sau bun mișcător. Exonimul «țigan» a rămas, în mentalul colectiv românesc și în limba română, cu un sens profund peiorativ.

Numeroase proverbe din folclorul românesc („*Țiganul când a ajuns împărat, întâi pe tatăl său l-a spânzurat*”, „*Nici răchita pom de bute, / Nici țiganul om de frunte*”, „*Țiganu-i tot țigan și-n ziua de Paște*”, „*Țiganul până nu fură nu se ține om*”, „*Țiganul când a ajuns la mal, acolo s-a înecat*”, „*Dracul a mai văzut țigan popă și nuntă miercură*”), precum și

6 Fraser, Angus M., 1992, *The Gypsies*, Oxford, Blackwell Publishers, p. 46.

7 Idem.

8 Petcuț, Petre, *Romii: Sclavie și libertate*, București, Editura Centrului National de Cultură a Romilor, 2016, p. 35.

9 Petcuț, Petre, *Romii: Sclavie și libertate*, București, Editura Centrului National de Cultură a Romilor, 2016, p. 36.

expresii din vocabularul curent al limbii române („*A cere ca un țigan*”, „*A cere ca la ușa cortului*”, „*A se certa ca țiganii*”, „*A se certa ca la ușa cortului*”) demonstrează faptul că sensul termenului de „țigan” înglobează, aproape în exclusivitate, atribute negative, fapt confirmat de ediția din 1998 a Dicționarului Explicativ al Limbii Române:

„**ȚIGĂN** (...) 1. Persoană ce face parte dintr-o populație originară din India și răspândită în mai toate țările Europei, trăind în unele părți încă în stare seminomadă. Expr. *A arunca moartea în țigani* = a arunca vina pe altul. *A se muta ca țiganul cu cortul* = a se muta foarte des; a fi nestatornic. *A se îneca ca țiganul la mal* = a nu reuși, a eșua într-o acțiune tocmai când era pe punctul de a o duce la bun sfârșit. *Tot țiganul își laudă ciocanul*, se spune despre cei care se laudă cu ceea ce le aparține. *E învățat ca țiganul cu ciocanul* (sau *cu scânteia*), se spune despre cei deprinși cu nevoile. 2. Epitet dat unei persoane brunete. 3. Epitet dat unei persoane cu apucături rele.

**ȚIGĂNIE** (...) 1. Totalitatea țiganilor care locuiesc la un loc; țigănimie; p. ext. cartier într-o localitate în care locuiesc țigani. 2. Fig. *Faptă, manieră condamabilă*. 3. Fig. *Gălăgie, hărmălaie, scandal*. **ȚIGĂNÓS** (...) 1. *Negricios, oacheș*. 2. Fig. (Fam.) *Care are maniere urâte; care se tocmeste mult; calic, zgârcit.*”<sup>10</sup>

Mai ales în condițiile în care romii nu au fost, sute de ani, recunoscuți ca identitate etnică, cu atât mai puțin ca minoritate națională, iar limba romani nu a fost considerată o limbă, ci o „bolboroseală” de neînțeles, denominația stigmatizantă „țigan”, atribuită romilor de către alteritate, inexistentă în limba romani și falsă din punct de vedere științific, s-a utilizat atât de intens și îndelung, încât a fost internalizată de memoria colectivă romă, devenind o denumire asumată mai ales de către romii nevorbitori ai limbii romani.

În realitate, endonimul „rom” este un cuvânt vechi al limbii romani, folosit, dintotdeauna, pentru desemnarea apartenenței etnice a romilor și având sensurile de „om de-al nostru, din etnia noastră”, „bărbat” și „soț”. După cea mai bine argumentată ipoteză, termenul „rom” provine din cuvântul prakrit „dom” (cu d celebrizat), care însemna „om” și se referea, pe de o parte, la imigranții indieni provenind din diverse grupuri etnice, care s-au amestecat și au realizat căsătorii mixte în Persia, formându-se ca popor acolo și pornind apoi spre Europa, iar pe de altă parte, la un subgrup etnic din India, care există și astăzi<sup>11</sup>. Evoluția fonetică a condus la transformarea cuvântului „dom”, cu d celebrizat, în cuvântul „rom”, cu r nazalizat, astfel că, în limba romani, scrierea corectă a cuvântului „rom” este cu dublu r, pentru a sublinia pronunția nazalizată a termenului.

Deși endonimul „rom” a fost preferat de organizațiile romilor încă de la începutul mișcării rome din perioada interbelică, încă există romi care preferă exonimul „țigan”, necunoscând sau ignorând sensul peiorativ al acestui cuvânt: „Mie să-mi spuneți țigan, nu rom, romi sunt ăia de la București!”<sup>12</sup>; „Sunt țigan, nu rom, așa am apucat!”<sup>13</sup>; „Noi suntem țigani adevărați, nu romi dintr-ăia făcuți!”<sup>14</sup>; „Țigani, de unde până unde romi?”<sup>15</sup>.

10 *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, Ediția a II-a, 1998, București, Academia Română.

11 Kenrick, Donald, *Romii: din India la Mediterana*, Col. Interface, Centre de recherches tsiganes – Paris, București: Editura Alternative, 1997.

12 Rom argintar, 37 ani, 10 clase, Alexandria (județul Teleorman).

13 Rom ursar, 58 ani, 5 clase, Buzău (județul Buzău).

14 Romni boldeancă, 67 ani, 4 clase, București.

15 Rom vătraș, 29 ani, 10 clase, Găgești (județul Vrancea).

Dacă pentru romii nevorbitori nativ ai limbii romani este relativ firesc să nu-și poată asuma denotația de „rom”, care, aparținând limbii pe care ei nu o vorbesc, pare un termen străin, impus de factorul politic, pare cu mult mai dificil de înțeles de ce romii vorbitori de limbă romani, care cunosc și folosesc în mod curent termenul „rom” și știu că termenul „țigan” nu există în limba lor maternă, utilizează, atunci când vorbesc cu un nerom sau cu un rom nevorbitor de romani, denumirea de „țigan”, argumentând chiar că este cuvântul corect. Și totuși fenomenul poate fi interpretat în cel puțin două sensuri: pe de o parte avem de-a face cu un fel de *captatio benevolentiae*, prin care vorbitorul pare a spune „hai să spun cum știi tu, ca să comunicăm mai bine”, iar pe de altă parte vorbitorul pare a gândi ironic „și așa nu vei înțelege, ce rost are să-ți mai dau eu acum lecții, lasă mai bine să spun cum vrei tu”.

Asumarea denotației negative atribuite de alteritate „țigan” și respingerea denotației interne reale „rom” sunt un semnal al unei stime de sine scăzute și al unei conștiințe etnice slab conturate.

### 3. Istoria și stigmatizarea identității romilor

Sclavia romilor, care a ținut mai bine de jumătate de mileniu și a fost numită de aboliționisti “lepră socială”, nu numai că i-a plasat pe romi în afara societății, ci i-a exclus din condiția de ființe umane, ei fiind considerați bunuri mișcătoare, nicidecum persoane, servind totodată și ca unitate de schimb. Sclavi puteau deține nu numai boierii, mânăstirile și domnitorul, dar și țărani mai înstăriți. Obiect al disprețului societății, sclavii au fost supuși unei exploatare crunte, abuzurilor și violențelor, care au mers până la viol și tortură. Sclavia, ca formă de dependență personală absolută a sclavului de stăpânul său, a fost total diferită de celelalte forme de servitute sau dependență cunoscute în epocă, de pildă iobăgia sau rumânia, acestea din urmă legând țăranul de moșie, ca forme de dependență economică, fără să-l facă însă pe boier stăpân absolut al țăranului: pe iobag boierul nu-l putea vinde ca pe un obiect oarecare, pe sclav însă, da; boierul nu avea drept de viață și de moarte asupra iobagilor săi, asupra sclavilor săi însă, chiar dacă nereglementat legislativ, da.

În condițiile în care sclavul nu era considerat om, ci obiect, gata să fie cântărit, prețuit, vândut cumpărat sau moștenit, nici familia de romi nu era recunoscută ca structură a comunității, ci ca metodă de înmulțire a sclavilor, similară prăsilii necuvântătoarelor domestice. Astfel, o expresie des folosită era « țigancă de prăsilă », cu sensul de femeie romă aflată la vârsta fertilă, care se « bucura » de un preț mai ridicat, datorită faptului că putea înmulți numărul de sclavi ai unei gospodării.

Sclavia i-a afectat profund și pe copiii romi, aceștia fiind despărțiți de familiile lor după bunul plac al stăpânilor, schimbați, dăruți ori vânduți, deseori la prețuri mai mici decât cele ale animalelor, pentru că nu erau considerați suficient de buni pentru muncă. Abuzul sexual al proprietarilor de sclavi asupra fetelor romi și torturarea sclavilor, nesancționate de lege, ca și multe alte abuzuri ale stăpânilor asupra sclavilor, erau practici aprobate generalizate.

În contextul eforturilor țărilor române de a câștiga simpatia Occidentului, al treptatei emancipări de sub dominația otomană și al curentelor reformatoare vest-europene, intelectualii vremii, proveniți din boieri tineri luminați, reveniți în țară de la studii urmate la Paris sau la Viena, au provocat apariția, în societatea românească, a ideilor aboliționiste, așadar programele de reformă ale revoluției pașoptiste au inclus abolirea Sclaviei, aducând argumente ale dreptului natural, dar și de ordin economic, filozofic și religios<sup>16</sup>. Rușinata de punctul de vedere al călătorilor străini, care se arătau stupefiați de perpetuarea unei asemenea instituții barbare cum era sclavia, elita românească a introdus problematica aboliționistă în discursul public.

Realizată la presiunea Europei, eliberarea romilor din Sclavie a fost un proces dificil și relativ îndelungat, tergiversat de opoziția Bisericii Ortodoxe și a majorității boierilor. În cele mai multe cazuri și în acord cu legislația Dezrobirii, aceasta s-a desfășurat cu despăgubire, în sensul în care sclavii au fost răscumpărați de stat de la proprietari, puține fiind familiile de boieri care i-au dezrobit pe romi fără despăgubire și mai puține au fost acelea care i-au dezrobit înainte de adoptarea legislației de abolire a Sclaviei: în marea lor majoritate, acestea au fost familiile boierilor revoluționari pașoptiști, promotori ai Dezrobirii.

Legiferarea Dezrobirii nu a condus la schimbarea fundamentală a statutului romilor în societate. Programul reformist al pașoptiștilor și politica guvernelor post-dezrobire au neglijat problematica economică - în special împrăștierea - și aspectele de ordin moral ale celor peste 500 de ani de Sclavie, limitându-se la emanciparea juridică și la sedentarizarea, deseori forțată, a romilor.

Nu au existat politici de includere a romilor între cetățenii Țărilor Române. Consecința imediată a fost că foarte mulți romi, în special foștii sclavi boierești și mânăstirești, s-au văzut nevoiți să se întoarcă la foștii lor stăpâni și să continue să muncească pentru aceștia, numai pentru hrană și adăpost, într-o stare de semi-sclavie. Neinclusiunea problematicii romilor în politicile publice a condus la recăderea acestora în status-ul anterior. Marginalizarea socială a romilor a creat, în timp, un important decalaj socio-cultural între populația majoritară și comunitatea romilor și a favorizat stigmatizarea apartenenței etnice rome.

S-au salvat neamurile de romi nomazi, foști sclavi domnești, care, oricum, aveau un grad de dependență ceva mai scăzut comparativ cu sclavii de la vetrele boierilor și mânăstirilor, aceste neamuri de căldărari, ursari, spoitori, argintari, rudari reușind să supraviețuiască prin meșteșugurile lor tradiționale, care s-au dovedit folositoare economiei de tip agrar-pastoral a spațiului rural românesc.

S-au salvat, însă numai individual, acei romi “norocoși” ce s-au integrat ca români în spațiile periferice ale satelor și orașelor românești, renunțând în totalitate la identitatea etnică de rom, pe care au decis s-o considere o povară, un balast, de care trebuie să se debaraseze, un obstacol în calea integrării în societatea majoritară.

După Dezrobire, din punct de vedere cultural și social, romii au continuat să fie considerați o subcultură parazită, un grup social marginal, nicidecum o identitate etnică bine structurată, cu drepturile culturale aferente unei minorități naționale recunoscute.

16 Kogălniceanu Mihail, *Schiță despre țigani*, traducere de G. Ghibănescu, Tipografia Dacia, Iași, 1900.

Mărturie stă însuși Tratatul privind minoritățile, semnat de statul român la Paris în anul 1919, care, în ciuda primelor încercări ale romilor de organizare și de cristalizare a unei conștiințe etnice și în pofida exprimării adeziunii lor depline la Marea Unire, i-a ignorat pe romi.

Dezrobirea juridică a romilor nu a condus și la o dezrobire spirituală a acestora.

Persistă, în memoria colectivă ancestrală romă, starea de sclav, cu toate consecințele acesteia pe plan psihologic. Expresii de tipul „ce să fac, de-aia nu știu carte, că sunt țigan” sau „doar suntem țigani, ce să facem?” reflectă urmele profunde ale excluderii din statutul de cetățean și chiar de om asupra paradigmatelor auto-stigmatizării.

Până și stereotipurile așa-zis pozitive sunt consecințe ale Sclaviei romilor, sexualizarea femeii rome din arta plastică românească având legătură cu reprezentarea socială a femeii rome în perioada Sclaviei și anume „țiganca de prăsilă”, utilă numai în măsura în care înmulțea numărul de sclavi. Mai mult, femeile rome tinere, în special fetele nemăritate – „chaja baria” (fetele mari) serveau drept obiecte ale plăcerii atât pentru stăpânii lor, boieri sau monahi, cât și pentru oaspeții acestora. Efectul acestui abuz teribil, culminând cu violul, a fost stereotipul „țigăncilor frumoase și fierbinți”, internalizat sub forma stereotipului aparent pozitiv al femeilor rome frumoase și pasionale, care reflectă însă și el o stimă de sine scăzută, în sensul în care acestea par a fi cele mai mari, dacă nu singurele calități ale femeii rome: „Să știi că avem femei frumoase și arzoaice! Așa se spune, așa spun rumânii, dar și țiganii, și eu cred că așa e!”<sup>17</sup>. Artă plastică neromă din perioada romantică interbelică și nu numai reflectă pe deplin acest stereotip prin care femeia romă este obiectificată prin sexualizarea exotizantă a imaginii ei.

După mai mult de o jumătate de mileniu de Sclavie, rasismul instituțional antirom a culminat cu Holocaustul din perioada celui de-al doilea război mondial, Deportarea romilor în Transnistria (1941-1943) având drept scop exterminarea acestora<sup>18</sup>.

Fără nici un fel de presiuni externe, statul român a luat inițiativa recenzării romilor în scopul eliminării celor considerați „indezirabili”. Conform antropologiei eugeniste, recensământul din 1941 recenza 208.700 de romi, care contaminau „rasa românească”. Astfel a început politica de stat îndreptată împotriva romilor: “Țiganii nomazi și seminomazi să fie internați în lagăre de muncă forțată. Acolo să li se schimbe hainele, să fie rași, tunși și *sterilizați* [subl. în orig.]. Pentru a se acoperi cheltuielile cu întreținerea lor, trebuie să puși la muncă forțată. Cu prima generație am scăpa de ei. Locul lor va fi ocupat de elementele naționale, capabile de muncă ordonată și creatoare. Cei stabili vor fi sterilizați la domiciliu (...). În acest fel, periferiile satelor și orașelor nu vor mai fi o rușine și un focar de infecție al tuturor bolilor sociale, ci un zid etnic folositor nației, și nu dăunător”<sup>19</sup>.

Deportarea în Transnistria a destabilizat profund comunitatea romilor din România, prin exterminarea a zeci de mii de romi, în special a nomazilor, deportați în totalitate, dar

17 Rom vătraș, 30 ani, absolvent de studii superioare, București.

18 Furtună Adrian-Nicolae, Grigore Delia și Neacșu Mihai, *SOSTAR NA ROVAS?... O SAMUDARIPEN THAJ LESQI CIACI PARAMISI / De ce nu plâng?... Holocaustul romilor și povestea lui adevărată*, Editura Centrului Romilor Amare Romentza, București, 2010.

19 Gheorghe Făcăoaru, *Câteva date în jurul familiei și statului biopolitic*, București, Tipografia „Bucovina” I. E. Torouțiu, 1941, p. 17-18.

și a numeroase grupuri de romi sedentare.

După Holocaust, frica de a nu fi, din nou, deportați în Transnistria, la Bug, cum spun supraviețuitorii, a condus la ocultarea apartenenței etnice: « Să nu spunem că suntem țigani! Dacă ne duce iar la Bug? »<sup>20</sup>

Politica de asimilare etnică din perioada regimului socialist, ca formă de colonizare internă, și-a propus crearea unui om nou ne-etnic, cosmopolit, amorf din punctul de vedere cultural. În acea perioadă, românii nu erau recunoscuți ca minoritate națională, identitatea etnică fiindu-le sistematic negată, printr-o politică de stat asimilaționistă, într-o societate în care toți erau români, în care idealul era să fii român, în care romilor li se făcea o onoare să fie asimilați românilor, în care singura șansă a mobilității sociale era naturalizarea ca român prin ocultarea sau respingerea identității etnice. S-au integrat în acea societate românii care și-au negat apartenența etnică și au făcut eforturi către aculturația totală.

Cetățeni aparenti ai unei lumi fals egalitariste, în care se crease impresia rezolvării unei umilințe istorice, românii păreau să-și fi regăsit demnitatea de oameni, aveau un loc de muncă oarecum stabil, li se repartizau locuințe cu chirie, mergeau obligatoriu la școală... Și totuși nu erau considerați „integrați”, drept pentru care, în anul 1977, Partidul Comunist a elaborat un program național de „integrare a țiganilor”, în care stereotipurile negative și rasismul răzbăteau dincolo de aparenta bunăvoință a unei societăți a mult clamatei egalități: „Țigani duc un mod de viață parazită”.

Romii care s-au salvat - românii „integrați”, românii cu serviciu și casă – nu s-au salvat ca romi, ci prin abandonarea conștiinței sau nu sau cel puțin prin ocultarea sau respingerea oricărei urme de identitate etnică. Acesta a fost prețul, pentru unii nesemnificativ, pentru alții prea mare, pe care a fost nevoie să-l plătească românii pentru a trăi în socialism. Și totuși exista o limită până unde românii puteau urca, chiar și ca români. Dincolo de această limită îi aștepta groapa de gunoi sau întoarcerea la statutul de exclus.

Romii, puțini de altfel, care nu au acceptat acest mimetism nediferențiat, au fost românii tradiționali, care, păstrându-și limba și tradițiile, au rămas „neintegrați” și au fost considerați devianți. Pentru ei, răspunsul regimului socialist a fost o politică de izolare și de abandon, dar și de sancționare sistematică (confiscarea aurului, sedentarizarea forțată).

Tot ceea ce era văzut ca fiind bun la romi în perioada regimului socialist, în special virtuozitatea muzicală, era considerat românesc, iar restul nu conta. Rezultatele unei asemenea politici au fost integrarea socială marginală și etnocidul cultural.

Consecințele acestei politici de asimilare au fost cel puțin două: pe de o parte, creșterea stimei de sine individuale (reprezentările eului) și grupale (reprezentările familiei / neamului meu), care include o formă de recunoștință, astăzi nostalgie față de regimul socialist, dar și amărăciunea că identitatea etnică a trebuit ocultată, iar pe de altă parte, scăderea stimei de sine etnice (reprezentările etniei romilor): „Dacă nu erau comuniștii, rămâneam fierar la tata. Așa am făcut facultate. Comunismul a fost singura perioadă din istoria romilor când am avut și noi coloană vertebrală!”<sup>21</sup>; „Bunica a fost analfabetă, tata a făcut facultate, eu am doctoratul! Țăsta a fost comunismul! Dar am ascuns că suntem

20 Alexandrina Radu, 85 ani, supraviețuitoare a Holocaustului, Suceava.

21 Rom vătraș, 54 ani, absolvent de doctorat, București.



romi!”<sup>22</sup>; „Țigan, român, pe vremea aia nu conta, o duceam cu toții mai bine!”<sup>23</sup>; „Era mai bine pentru țigani pe vremea comuniștilor!”<sup>24</sup>; „Pe-atunci eram cu toții români, numai acum ne fac țigani! Doar noi nu știm țigănește, nu purtăm fuste lungi!”<sup>25</sup>.

În contextul în care concepția de sine se construiește din suma percepțiilor celorlalți, la care se adaugă ceea ce ai fost format să crezi despre tine însuși, deci identitatea este un construct social, stima de sine scăzută a romilor ține de stigmatul internalizat și conduce la rejecția sinelui etnic, ca unică formă de salvare individuală și de includere în ierarhia societății.

Din cauza status-ului social de exclus, grupul de origine / de apartenență al romilor nu este considerat un grup de prestigiu, nu deține un capital social pozitiv, nici un capital simbolic bine structurat, așadar nu oferă individului un statut ridicat în societate și o stare de siguranță, drept pentru care membrii grupului își caută canale de fugă spre realizarea de sine în alte grupuri, iar pentru a fi acceptați acolo, le copiază cât mai fidel modelele.

Consecințele acestei istorii care a început cu Sclavia și a continuat cu mai bine de un secol de stigmatizare se pot identifica în modelul mental colectiv moștenit de romi, efectul acestei autoidentificări stigmatizate fiind stima de sine etnică scăzută sau imaginea de sine etnică negativă, pornind de la inferiorizarea grupului etnic de apartenență complementară superiorizării grupului de referință majoritar.

Se poate observa, în discursul despre sine al romilor, mai ales la romii trecuți de 40 de ani și care au pierdut o mare parte din caracteristicile identității rome, modelul mental al raportării la alteritate de pe poziția unei inferiorități implacabile, cauza putând fi și asumarea unei stări de sclavie neconștientizate: „Ce vrei, sunt țigan, că doar n-o să fiu eu șeful?”<sup>26</sup>; „Am patru clase: prea mult pentru un țigan! Doar n-o să mă fac popă? Unde-ai mai văzut popă țigan?”<sup>27</sup>; „Nu-mi trebuie școală, că doar sunt țigan! Ce să fac cu prea multă școală? Că doar n-o să mă fac doctor. Noi, țiganii, știi, mai mult cu comerțul!”<sup>28</sup>; „Așa suntem noi, țiganii, mai înapoiati!”<sup>29</sup>; „E țigan, dar e deștept!”<sup>30</sup>; „Țiganu-i tot țigan: până nu te fură puțin, nu se lasă!”<sup>31</sup>; „Adevărul e că așa suntem noi, țiganii, nu prea ne place munca!”<sup>32</sup>; „Noi țiganii, doar știi, cu școala mai puțin!”<sup>33</sup>; „Neagră și urâtă, chiar țigancă țigancă!”<sup>34</sup>; „Țigănetul e mare hoț!”<sup>35</sup>. În contextul unei conștiințe etnice stigmatizate, romii nu se pot vedea pe sine decât ceva mai proști, de aceea se impune utilizarea adversativului când este vorba despre un rom deștept: „E țigan, dar e deștept!”. Pornind de la nivelul subconștient, romii își asumă un rol inferior în societate, statut care

22 Romni vătrașă, 35 ani, absolventă de doctorat, București.

23 Rom rudar, 59 ani, 4 clase, Băbeni (județul Vâlcea).

24 Rom ursar, 42 ani, 8 clase, Zece Prăjini (județul Iași).

25 Romni rudăreasă, 66 ani, 3 clase, Ghimpați (județul Giurgiu).

26 Rom căldărar, 44 ani, 4 clase, Fetești (județul Ialomița).

27 Rom argintar, 29 ani, 4 clase, București.

28 Rom boldean, 56 ani, 4 clase, București.

29 Rom ursar, 68 ani, 3 clase, Buzău (județul Buzău).

30 Rom ursar, 34 ani, absolvent de liceu, Zece Prăjini (județul Iași).

31 Rom lăutar, 62 ani, 8 clase, București.

32 Rom vătraș, 49 ani, 7 clase, Găgești (județul Vrancea).

33 Rom căldărar, 53 ani, 3 clase, Brateiu (județul Sibiu).

34 Romni argintăreasă, 50 ani, 6 clase, București.

35 Rom lăutar, 79 ani, absolvent de studii superioare, București.

nu poate fi schimbat sub nici o formă: „țigani” nu pot fi nici doctori, nici popi, nici șefi.

Neasumarea identității etnice, ca rezultat firesc al acestei politici de suprimare a apartenenței etnice, se manifestă mai ales prin respingerea identității etnice: „Nu suntem țigani, suntem rudari!”<sup>36</sup>; „Nu suntem țigani, suntem români, țigănește nu vorbim, fuste lungi nu purtăm!”<sup>37</sup>; „Ce noi suntem țigani? Suntem curați, cinstiți, vorbim frumos!”<sup>38</sup>; „Am serviciu, nu sunt țigan!”<sup>39</sup>; „Suntem români, avem casele noastre, doar nu stăm la cort!”<sup>40</sup>.

În ceea ce privește relaționarea cu alteritatea, grupul majoritar devine grup de referință în contextul în care grupul de origine este inferiorizat și apartenența la acesta stigmatizantă: „E-așa de alb și de frumos, nici nu zici că e țigan!”<sup>41</sup>; „E-așa de alb și de frumos, zici că e rumân!”<sup>42</sup>; „Rumânul-i rumân: e cu două trepte mai sus ca noi, țigani!”<sup>43</sup>; „Să facem lună-n casă, că vin rumânii pe la noi și nu vrem să zică - uite și la țigani! ăștia, țiganul-i tot țigan!”<sup>44</sup>; „Te-a luat un rumân, și-a spurcat botezul, să ai grijă să prețuiești lucrul ăsta! E mare lucru!”<sup>45</sup>; „A luat o rumâncă, albă, frumoasă: deștept țiganul!”<sup>46</sup>; „Are noră frumoasă, zici că-i româncuță!”<sup>47</sup>; „Uite ce băiat frumos și blond am, blond cu ochi albaștri! Când o crește n-o să-i trebuiască țigancă, o să-și ia rumâncuță!”<sup>48</sup>; „Uite, dacă-i rumâncă, își trimite copiii la școală!”<sup>49</sup>. Accesul la un statut social superior rolului său internalizat inferior se face fie prin mascarea sau ocultarea apartenenței la etnie, posibilă în cazul romilor albi, fie prin căsătoria hipergamă, în neamul considerat superior al neromilor.

#### 4. Folclor românesc despre romi

Pentru a înțelege modelul mental colectiv moștenit de romi și care apasă asupra conștiinței lor individuale, blocându-le uneori, întreaga viață, accesul la sine și la cultura din care fac parte, este mai mult decât necesar un excurs imagistic în spațiul culturii vernaculare și al modului în care aceasta, aflată permanent într-un proces de etnogeneză care exclude alteritatea, a înțeles să-și construiască mentalitatea față de romi.

Răi, perfizi, hoți, criminali, spurcați, păgâni, periculoși, într-un cuvânt anti-eroi – așa sunt priviți romii în folclorul românesc. Ironia, disprețul, ura sunt sentimentele fundamentale în relația cu romii în mentalul colectiv al majorității.

36 Rom rudar, 58 ani, 3 clase, Crevedia Mare (județul Giurgiu).

37 Rom rudar, 33 ani, 7 clase, Băbeni (județul Vâlcea).

38 Romni de vatră, 48 ani, absolventă de liceu, București.

39 Rom de vatră, 45 ani, absolvent de liceu, București.

40 Rom lăutar, 67 ani, 6 clase, Fântânele (județul Teleorman).

41 Romni argintăreasă, 35 ani, 10 clase, București.

42 Rom căldărar, 48 ani, 2 clase, Brateiu (județul Sibiu).

43 Rom spoitor, 44 ani, 2 clase, Caracal (județul Olt).

44 Romni ursăreasă, 53 ani, 3 clase, Buzău (județul Buzău).

45 Romungro, 45 ani, 6 clase, Reșița (județul Caraș-Severin).

46 Rom căldărar, 49 ani, nici o clasă, Sărulești (județul Călărași).

47 Romni ursăreasă, 45 ani, 8 clase, Brăila (județul Brăila).

48 Romni căldăreasă, 44 ani, nici o clasă, Râmnicelu (județul Buzău).

49 Romni ursăreasă, 49 ani, 6 clase, Brăila (județul Brăila).

Analiza de conținut și de mesaj a imaginii dominante a romilor în folclorul românesc, în special în proverbe, snoave și basme, demonstrează stigmatizarea identității rome, perspectiva fiind una stereotipă, marcată de prejudecăți la adresa romilor.

Analizând câteva piese de folclor rom din culegerile începute de Iuliu Zanne continuate, până astăzi, de folcloriști contemporani<sup>50</sup>, se poate propune o reflecție taxonomică asupra categoriilor identificate:

### Credințe

NECREȘTIN, DIABOLIC: **Țiganul e rudă cu dracul, de aceea e așa tare de rabdă la ger și focul nu-l pârlleşte, nu are urât și frică, în miez de noapte dormind pe sub corturi.**

NECREȘTIN: **Cu țiganul nu e păcat: poți să-i faci orice-i vrea, căci toți țiganii din lume nu fac cât un creștin al lui Dumnezeu.**

IMPUR, SPURCAT: **Pe ce pune mâna țiganul, se spurcă. Așa că dacă e lucru de mâncare, să-l lepezi, dacă e vreun vas sau altceva, ori să-l arzi în foc, ori să-l speli în patruzeci de ape și să-l aghezmuiești cu apă de la Bobotează; Cu țiganul nu e bine să mănânci dintr-o strachină, ori să bei dintr-un pahar, că te spurci; Dacă va intra vreun țigan în vreo biserică, trebuie târnosită de-al doilea; Dacă ar ciupi vreun țigan vreo femeie româncă, să taie și să lepede carnea ciupită de țigan, căci carnea aia e spurcată; Dacă ar fi apucat vreun țigan vreo femeie româncă numai de cămașă, să taie și să lepede peticul acela, căci e spurcat; La cimitir, țiganii trebuie îngropați de bașca, ca să nu se amestece oasele lor cu ale românilor.**

NECREȘTIN, ceea ce explică sclavia: **La țigan nu e bine să dai ceva de pomană, că-ți fură cioara puii de la cloșcă; Când moare țiganul, Dumnezeu îi ia mirul ăl mare și botezul, și-l bagă de-a dreptul în iad; Din țigan nu se poate face popă, căci și-a mâncat biserica, mânca-i-ar crapăt, doar numai dacă i-o lua nouă piei după trupul lui și o mai trăi se face popă la creștini. Biserica țiganilor a fost de zid și a românilor de caș, ușile de slănină de porc, lacătul un purcel fript. Țiganii au râvnit la biserica românilor și au cerut să schimbe. Românu a vrut să schimbe cu condiția ca să le fie țiganii robi cât o fi lumea. Țiganii au vrut și de aia au fost robi la români. Țiganii, lacomi ai dracului, s-au năpustit pe biserică și în trei zile au și mâncat-o, mânca-i-ar pământul.**

CERȘETOR: **Cu țiganul nu e pomană, orice i-ai da, ceea ce îi dai, îi dai că n-ai ce dracu te face, că te scoate din minte afară cu cerutul.**

### Legende

DESCENDENȚI DINTR-O FEMEIE UȘOARĂ și DIN STRIGOIUL FARAON, URÂȚI: **Moș Adam a avut mai multe fete cu una decât băieți. Băieții s-au însurat și au luat fiecare câte o fată și a mai rămas una stingheră. Ea a mers la tată-său și l-a întrebat: Da` eu ce să fac, tată? Moș Adam i-a răspuns: De, fata taicăi, eu n-am nici o putere, dacă a vrut Dumnezeu așa cu tine, umblă și tu, de colo până colo, printre celelalte. Ea așa a făcut și a început a umbla din bărbat în bărbat, ca fleoarțele din ziua de azi. Și din ea se trag toate curvele din ziua de azi. După câteva vreme, surorile ei n-au mai suferit-o și**

<sup>50</sup> Unele creații de folclor referitoare la romi autoarea prezentului articol le-a regăsit, în prezent, în mediul tradițional românesc contemporan.

au luat-o la goană dintre ele. Ea atunci s-a dus la marginea mărilor, și-a făcut un bordei acolo, și se ținea cu un Faraon, care ieșea din apă în toate nopțile la ea. Ea a făcut cu Faraonul mai mulți copii, **toți negri și urâți, în chipul dracului**. Din aști copii se trag țiganii din ziua de azi. De aia le și zice lumea „Faraoni”.

BLESTEMAȚI de un sfânt PENTRU ÎNȘELĂCIUNE, de călugări ca sclavi ai lor, fără să aibă vreo vină, dar și ca descendenți din Ham (pentru păcatul de-a fi batjocorit pe tatăl său Noe) blestemați să fie sclavi, URĂȚI, NEGRI: *Sunt trei feluri de blestemuri asupra țiganilor. Țiganii urâți, buzați și întăciunați, ca curat dracul, sunt **blestemați de călugări**, după vremea pe când erau **robi pe la mânăstiri**. Țiganii cei negri, cărora le mai zice și „**țigani de vatră**”, care știu să lucreze fierul, sunt **blestemați de la Ham**. Iar „**țiganii de laie**”: **ursarii, lăieții, zavrăgii, netoții și toate neamurile de țigani, care umblă din loc în loc pe cai și pe măgari, care șed pe sub corturi și sânt urâți ca faceți-ai cruce, sunt blestemați de un sfânt**. Și uite cum e povestea. Țiganii ăștia aveau și ei mai demult o cetate unde ședeau și erau bogați. Odată, ce-i vine lui Dumnezeu, trimite la ei un sfânt, să vadă el cum o mai duc, cum mai trăiesc. Țiganii, auzind că vine la ei un sfânt și socotind în mintea lor că sfântul, dacă i-o vedea pârliti, caliciți și săraci, o să le dea avere, i-au ieșit înainte schimonosiți ca toți dracii: mănjiți cu cărbuni pe ochi, zdrențăroși, călare pe măgari care pe deșelate, care cu șeile fără oblânci și fără scări, care încălecați pe măgari de-a îndăratelea, cu fața spre coada măgarilor, cu copiii băgați prin desagi și în feluri de feluri de chipuri cum nici dracului nu i-ar fi dat în gând. Bietul sfânt, când a văzut așa neam de oameni, opăciți și sluțiți în chipul dracului și înțelegând siretenia țiganilor, ca un sfânt ce era, îi blestemă: „**Fiilor, să fiți blestemați și de mine și de D-zeu sfântul din cer, să rămâneți neam de neamul vostru cum sunteți acum, nici mai bine, nici mai rău, cum adică ați tras singuri, nesiliți de cineva.**” Și așa au rămas și rămași or fi, până în pânzele albe, bătu-i-ar Dumnezeu de seci!*

BLESTEMAȚI DE ISUS PENTRU CONTRIBUȚIA, ALĂTURI DE EVREI LA RĂSTIGNIREA LUI ȘI PENTRU AGRAVAREA SUFERINȚEI ACESTUIA: *Când au răstignit pe Domnul Hristos, jidovii au trimis la un țigan fierar să facă patru cuie de fier, pe care să le bată în palmele și picioarele Domnului Hristos. Țiganul, da-l-aș dracului de pomană, în loc de patru, a făcut cinci piroane de fier și jidovii p-ăl de-al cincilea l-au bătut în inima Domnului Hristos. Atunci Domnul Hristos i-a blestemat: „Să-i ardă para focului și pe lumea asta și pe cealaltă, și ei iertare să nu aibă, ci cu Tartorul dracilor în iad să locuiască.”*

### Proverbe

NEOM, OM INFERIOR: Țiganul nu-i om; *Nici răchita pom de bute, / Nici țiganul om de frunte; Nici salcia nu-i ca pomul / Nici țiganul nu-i ca omul; Nici zăpada nu e albă / Nici țiganul om de treabă;* TRĂDĂTOR, PARICID: Țiganul când a ajuns împărat, întâi pe tatăl său l-a spânzurat; SĂRAC, PROST: *Dacă ar face toate muștele miere, ar mânca și țiganii cu lingura;* Știe țiganul / Ce e șofranul? / Îl vede pe tarabă / Și crede că-i otravă; HOȚ: Țiganul până nu fură nu se ține om; INCAPABIL DE A FINALIZA CEVA (pe baza unei realități din Sclavie: joc sadic al stăpânilor de sclavi pentru uciderea acestora): Țiganul când a ajuns la mal, acolo s-a înecat; NECREȘTIN: *Dracul a mai văzut țigan*

*popă și nuntă miercurea; CERȘETOR: A cere ca un țigan; A cere ca la ușa cortului; SCANDALAGIU: A se certa ca țiganii; A se certa ca la ușa cortului.*

**Urare**, care demonstrează ura rasială față de romi: *Noroc și bani și moartea în țigani!*

Toate aceste piese de folclor românesc despre romi demonstrează faptul că definitoriu, pentru cultura dominantă în ceea ce privește mentalitatea față de romi, este stereotipul negativ, conducând la stigmatizarea identității romi, la internalizarea acestui stigmat și la rejecția, uneori de către romii înșiși, a apartenenței la etnia romilor. Iată noua formă de Sclavie a romilor: Sclavia spirituală, pe care nici o lege nu o poate aboli fără contribuția fermă și concertată a tuturor actorilor societății, de la autoritățile publice la formatorii de opinie.

## 5. Folclor rom despre identitate și rasism

Mentalul colectiv prejudiciat față de romi a construit stereotipul negativ, iar mentalul colectiv rom, apăsător de o stimă de sine scăzută datorată inclusiv acestui stereotip negativ impus de alteritate, a internalizat și a întărit stereotipul negativ.

Analiza de conținut și de mesaj a unui corpus de creații din folclorul rom (mituri, proverbe, lirică) demonstrează interesul pentru teme considerate fundamentale: reacția la rasismul anti-rom și construirea identității etnice pornind de la stigmatul etnic internalizat și ajungând la imaginea de sine<sup>51</sup> pozitivă menită să deconstruiască stigma.

Începem călătoria pe tărâmul folclorului rom cu proverbele<sup>52</sup>, *purane godimata*, cum se spune în limba romani.

Prima temă legată de identitatea etnică abordată în proverbele romi este rasismul împotriva romilor, care duce la stigmatizarea interiorizată, concretizată și în credința într-o soartă tragică imuabilă, dar și în lupta împotriva rasismului.

În timp ce stereotipurile negative și comportamentul prejudiciat care duc la rasism se manifestă prin căutarea obsesivă a greșelilor romilor, clișeul mizeriei fiind frecvent, romii caută respect și considerație: *T-avel o gajo e romeste and-o kher, rodel mel; t-avel o rom e gajeste, rodel pakiv.* [Dacă vine gagiul la rom, caută murdăria; dacă vine romul la gagi, caută respectul.]

Rasismul anti-rom se manifestă ca lipsă de recunoaștere și de respect față de romi și ca exploatare crudă a romilor: *O gajo e romes na pringianel, na del leske pakiv, numai buki lestar mangel.* [Gagiul nu-l cunoaște pe rom, nu-l respectă, îi cere numai să muncească.]

Rasismul anti-rom este recunoscut, dar acceptat ca un fapt imuabil, această viziune reflectând resemnarea în fața destinului pecetluit tragic al poporului rom de a fi rasializat: *O romesko phiko musai te vazdel duivar buter desar e gajesko.* [Umărul romului trebuie

51 Modrea Margareta, *Imaginea de sine și personalitatea în adolescență*, Editura ALITER, Focșani, 2006.

52 Culese de-a lungul mai multor ani, din diferite comunități de romi, de către Delia Grigore și parțial incluse în volumul: Grigore Delia, *Identitatea romă contemporană – între etnotip și stereotip*, Editura Amare Romentza, București, 2017.

să ducă de două ori mai mult decât al gagiului.]

Aceeași credință puternică în soartă (rr. *bahit*) poate fi interpretată în două moduri: păstrarea identității etnice indiferent de dificultăți, dar și incapacitate de a scăpa de o veche soartă conservatoare: *O roma biande si and-o vurdon, vi and-o vurdon meren*. [Romii se nasc în căruță, și tot în căruță mor.]

Există, de asemenea, credința în soarta tragică imuabilă care reflectă, din nou, resemnarea și stigmatul etnic interiorizat manifestat în incapacitatea de a schimba ceva: *O romano jivipen, sar e ciavoresko gadoro: hevalo, melalo, harno*. [Viața romilor, ca o cămașă de copil: ruptă, murdară, scurtă.]

În aceeași direcție de gândire colectivă bazată pe stigmatizarea etnică interiorizată, soarta tragică a romilor este văzută ca venind de la Dumnezeu, de aceea este imposibil de îmbunătățit: *Marel o Devel kas kamel, e romes duivar mai but*. [Dumnezeu lovește pe cine vrea, pe rom îl lovește de două ori.]; *O romano Devel marel*. [Dumnezeul romilor lovește.]. Mai mult decât atât, soarta tragică a romilor este legată de dispariția lui Dumnezeu, situație care nu le oferă romilor nicio șansă de a schimba ceva: *O romano Devel si mulo*. [Dumnezeul romilor a murit.].

Urmărind viziunea despre rasismul anti-rom, există proverbe care îl combat, majoritatea manifestărilor sale fiind concentrate pe culoarea pielii, care nu ar trebui să fie un motiv de discriminare și excludere: *Dikh man akatar k-i buki, ma dikh man akatar k-i morki*. [Judecă-mă după ce fac, nu după piele.], în timp ce, de fapt, culoarea este un simbol al egalității: *Vi parnes, vi kales hin lolo rat*. [Și albul, și negrul au sângele roșu.] și poate fi un motiv de mândrie etnică: *Te na ulias kali i phuv, na ulias parno o manro*. [Dacă nu era pământul negru, nu era pâinea albă.]; *Vi e kale khainiatar si parno o anro*. [Și din găină neagră iese oul alb.]; *Mai kali e mura, mai gugli avela*. [Cu cât mai neagră mura, cu atât mai dulce.].

În contextul rasismului<sup>53</sup>, era de așteptat ca identitatea etnică a romilor să fie marcată de frica de singurătate, de preferința pentru colectivitate în locul individualității, precum și de nevoia de solidaritate și unitate, dar se manifestă și disocierea etnică și, uneori, dizolvarea: *Iekh rom korkoripen; dui roma – hanamikipen; trin roma – maripen*. [Un rom - singurătate; doi romi - rudenie; trei romi – ceartă.].

O altă temă legată de identitatea romă se referă la felul în care aceasta este modelată de stereotipurile pozitive interiorizate: bucuria de viață - *E romeste shai na cialiosa, ta asasa*. [La romi poate nu te sature de mâncare, dar te sature de răs.], dragoste și talent pentru muzică - *Kai roma, odoi gili shundiol*. [Unde sunt romi, se aude muzică.], furie de moment cauzată de un temperament coleric, dar fără persistență sau dorință de răzbunare - *Romani holi sar balval – avel, jal*. [Mânia romilor este ca vântul - vine și pleacă.], emoție și pasiune - *Sar o romano ilo, nai p-i sasti phuv*. [Ca inima romilor, nicăieri în lume.].

Există, de asemenea, câteva trăsături importante ale identității etnice puternic subliniate în proverbele romilor: universalitatea romă sau prezența peste tot, urmată de recomandarea ca toată lumea să fie bun cu romii pentru că sunt peste tot: *Te jives and-o vesh, ov lacio e ruventsar, te jives and-o gav, ov lacio e gajentsar, ta kai te jives, ov lacio e romentsar*. [Dacă locuiți în pădure, fiți bun cu lupii, dacă locuiți în sat, fiți buni cu gajeei,

53 Wiewiorka Michel, *Spațiul rasismului*, Editura Humanitas, București, 1994.

dar oriunde locuiți, fiți buni cu romii.], *Kai jas, si roma*. [Peste tot sunt romi.]; fraternitatea ca solidaritate intra-etnică și sprijin reciproc dincolo de limitele statutului social: *O rom, kai savo barvalo te ulias, nivaht na bistrel so si les cioare romane phrala*. [Romii, oricât de bogați ar fi, nu uită niciodată că au frați săraci.]; dreptate socială și egalitate: *Le rom den pakiv sarkoles, barvales vai cioares*. [Romii îi respectă pe toți, fie bogați sau săraci.]; încredere reciprocă, solidaritate și puterea modelelor intra-etnice: *O rom e romestar sikliol*. [Romul învață de la rom.], *Kai iekh rom jal, savore roma pal leste*. [Unde merge un rom, toți romii îl urmează.]; împărtășirea gândurilor și înțelegerea reciprocă dincolo de exprimarea verbală: *Vi bilavengo, janel o rom so leske aver rom kamel te phenel*. [Chiar fără să vorbească, un rom știe ce vrea să spună celălalt rom.]; limba romani, care nu ar trebui să fie un motiv de rușine sau stigmatizare, ci de mândrie etnică, pentru că este limba maternă și mama este cea mai importantă ființă: *Kon lajal peski cibiatar, lajal peski daiatar*. [Cel care se rușinează cu limba lui maternă se rușinează cu mama sa.], dar și limba romani ca valoare deosebită, pentru că se vorbește în toată lumea: *Romane cibiasa jas p-o sasto sundal*. [Cu limba romani poți ajunge în toată lumea.]; felul în care romii cântă muzică: emoțional sau de la și la inimă pentru romi și tehnic sau la urechi și pragmatic pentru gajei - *E gajeske bashavav e lovenghe, e romeske e ilestar*. [Eu le cânt gajeilor pentru bani, iar romilor din inimă.], *E gajeske bashavav and-o kan, e romeske and-ilo*. [Eu le cânt gajeilor în urechi, iar romilor în inimă.].

Mai presus de orice, unitatea și solidaritatea intra-etnică sunt foarte apreciate și recomandate pentru că definesc identitatea etnică: *Rom romesa, gajo gajesa*. [Rom cu rom, gajo cu gajo.]. Disocierea etnică este privită negativ: *Na-i ciacio rom kon dur e romendar tsirdel pes*. [Nu este rom adevărat cel care stă departe de romi.]. Mai mult decât atât, schimbarea identității etnice nu este doar blamată, ci și văzută ca imposibilă: *Shai keres tusa so kames, ama nashti te keres tut gajo*. [Poți să faci din tine orice vrei, dar nu poți să faci din tine un gajo.], în principal pentru că există sentimentul, emoția, bătăile inimii de a fi rom: *Vi te kerel pes o rom un groske, italoske, hoci-soske, o ilo lesko savaht marel romane ritmosa*. [Chiar dacă romul se face unghur, italian sau orice altceva, inima îi bate mereu în ritm rom.]. Acest lucru ar putea fi văzut ca stereotip, dar reflectând mai mult, frecvența și intensitatea acestei viziuni depășește simpla etichetă.

Există proverbe rome care prezintă o imagine de sine pozitivă și o puternică stimă de sine etnică, respectul fiind acceptat doar dacă apartenența etnică este nucleul său: *Te man varekon kamel te del pakiv, te del man pakiv sar romes; te na, man khanci ma te del*. [Dacă cineva vrea să mă respecte, să mă respecte ca rom; dacă nu, să nu-mi dea nimic.], subliniindu-se și invincibilitatea romilor: *Romano kokalo na phaghel nikon*. [Nimeni nu poate rupe osul rom.].

Creația orală lirică romă aduce stigmatul etnic în relație cu culoarea pielii: *Kār, ma, Devla, ciriklo/ De pr-o them horahano/ Te ciuidau mui parno/ Kā destul cimidem kalo/ (...) Kā na-i sem manuș kalo/ Te marel ma orsavov/ Ta sem manuș parno/ Te êhon savore de tiro*.<sup>54</sup> [Fă-mă, Doamne, pasăre/ Din țara turcească/ Să sărut față albă/ Că destul am sărutat neagră./ Că nu sunt om negru/ Să mă bată orișicare./ Ci sunt om alb/ Încât toți mă

54 Constantinescu Barbu, *Probe de limba și literatura romilor din România*, Editura Kriterion, București – Cluj, 2000, p. 34.

iau în seamă.], care însă poate fi interpretat și ca reacție la rasism, în ideea de a obține respectul prin respingerea culorii stigmatizante.

Tema culorii cu dublu înțeles - stigmat și marcă etnică -, apare și în foclorul liric contemporan, mesajul fiind unul de combatere a rasismului antirom prin îndemnul la cunoaștere și respect: *Na dik-ta ke hom kalo:/ Mirro ogi hin parno,/ Parno sar i luludi/ De-and-e glaja e parni./ Na dik-ta ke hom kali:/ Numa o Del prinjeanel mirro ogi*<sup>55</sup> [Nu te uita că sunt negru:/ Am sufletul alb,/ Alb ca o floare/ Dintr-o gلاstră albă/ Nu te uita că sunt neagră:/ Numai Dumnezeu îmi cunoaște sufletul].

Textul muzical contemporan reia tema culorii ca marcă identitară privită stereotip-negativ de către alteritate, dar apreciată, ca apropiere sufletească, din interiorul identității etnice: *Si ma, Devla, dui ceia,/ Dui ceia șukarorea,/ Iekh si, Devla, mai parni,/ Saorendar si dikhli./ O aver si mai kali,/ Si hanțî mai kaliiori,/ Tha si mandar mai guli.*<sup>56</sup> [Am, Doamne, două fete/ Două fete frumușele,/ Una-i, Doamne, mai albuță./ Tuturor le e drăguță./ Cealaltă mai neagră e,/ Puținic e mai negruță./ Mie-mi e mai dulceguță].

Relevantă este și analiza de conținut a unui mit din cartea lui Rajko Djurić, . Acest mit<sup>57</sup> vorbește despre felul în care Dumnezeu a creat oamenii, printre ei și poporul rom. Dumnezeu este văzut ca o persoană foarte familiară, un meșter care lucrează în lut, care modelează figurine și le pune la ars în cuptor pentru a face oameni din ele. Pentru că Dumnezeu a plecat la plimbare și s-a întors prea târziu, prima sa figurină s-a ars prea mult, așa că a devenit neagră, acesta fiind strămoșul oamenilor de culoare. De frică să nu ardă următoarea figurină, Dumnezeu a deschis cuptorul prea devreme, așa că a doua sa figurină a rămas neterminată, deci crudă sau albă, acesta fiind strămoșul oamenilor albi. Ca în majoritatea miturilor, basmelor sau altor povești, la a treia încercare, văzută ca cea de aur sau cea biruitoare, Dumnezeu și-a ținut a treia figurină la cuptor atât cât a fost nevoie, nici prea mult, nici prea puțin, așa că această ultimă figurină a devenit așa cum trebuie: de culoare aurie, acesta fiind strămoșul romilor. Merită să subliniem calea de creație a oamenilor pe care a urmat-o Dumnezeu pentru a-l face să evolueze: din greșeala de a neglija oamenii, trecerea printr-o altă greșeală de a-i îngriji excesiv de oameni, reparându-și în cele din urmă greșelile Sale și ajungând la ceea ce este mai bun pentru oameni: ajutându-i să atingă perfecțiunea. În ceea ce privește viziunea asupra identității romilor, această legendă dovedește un înalt nivel de stima de sine etnică, deoarece romii sunt văzuți ca ființe umane desăvârșite, născute la a treia încercare a creației lui Dumnezeu, după cele două eșecuri ale Sale. Acesta este de fapt unul dintre puținele mituri rome care combat stigmatul identitar printr-o o imagine de sine etnică pozitivă clară.

Ca o concluzie referitoare la studiile de caz din folclorul rom analizate, acestea arată o gamă largă de reflectare a identității etnice în memoria colectivă a romilor, de la stigmatizarea interiorizată cauzată de rasismul anti-rom până la imaginea de sine etnică pozitivă și mândria de a aparține poporului rom. Ținând cont de acest lucru, explorarea subiectului identității etnice în alte specii și piese de folclor rom merită continuată pentru

55 Bățălan Costică, *Romane Taxtaja. Nestemate din folclorul romilor*, București – Cluj: Editura Kriterion, 2002, p. 171.

56 Text al unui cântec interpretat de Nicolae Guță.

57 Dr. Rajko Djurić, *Istoria literaturii rome. I historia e romane literaturaqi*, București: Universitatea din București – Editura CREDIS, 2005, p. 15.



a înțelege modul în care mentalul colectiv rom se referă și modelează identitatea etnică ca unul dintre subiectele importante abordate.

## 6. Rezultate

Individul cu o stimă de sine scăzută, în dorința de a mima apartenența la grupul de referință considerat pozitiv, care nu coincide cu grupul său de origine considerat negativ, duce o existență schizoidă, duală: acasă sau în intimitatea sa aparține grupului său de origine, în vreme ce în societate aparține grupului de referință pozitiv, în realitate exterior identității sale profunde. Pentru că își respinge sau numai își ascunde identitatea profundă, altfel spus, eul autentic, acest individ trăiește într-un eu fictiv<sup>58</sup>, falsificat, mimetic. Acest fapt conduce la stări permanentizate de nemulțumire, neîncredere în sine și în ceilalți, depresie și violență, într-un cuvânt, la o stimă de sine scăzută sau la extrema acesteia: ura de sine<sup>59</sup>.

În acest cadru teoretic și observându-se rezultatele cercetărilor prezentate, se poate afirma că istoria a influențat fundamental structurarea imaginii de sine a romilor, așadar identitatea etnică romă contemporană, ceea ce se regăsește atât în folclorul românesc despre romi, cât și în folclorul rom despre identitate și rasism.

În condițiile unor politici de asimilare culturală, bazate pe criteriul numărului și al inflexibilului prototip autarhic, majoritatea deține toate pârghiile de putere și instituțiile de reprezentare, iar modelul cultural rom, supus stereotipurilor negative stigmatizante, este perceput ca deviant și se recomandă, implicit, aculturația. Marea traumă vine din faptul că, până și în condițiile în care individul rom acceptă respingerea propriului sistem de valori și norme și încearcă să-și șteargă identitatea și să devină cât se poate de „român”, abandonarea etnicității nu-i este răsplătită cu o includere reală, el continuând să fie „țiganul”. Ca un paradox aparent al rasismului, desolidarizarea de sinele colectiv și convertirea la canonul educațional majoritar nu ajută prea mult la integrarea socială a romului, acesta rămânând un exclus.

Înstrăinați de propriile reprezentări despre lume și viață, romii se simt, chiar dacă de multe ori nu la nivel conștient, ci în profunzimile subconștientului, prizonieri ai unei societăți deformatoare, în care nu se recunosc și care, în loc să-i protejeze, îi respinge și le înșală deja fragilizatul orizont de așteptare. Se produce astfel un ireversibil derapaj existențial, o ruptură între proiecția eului individual – rezultată din imaginea<sup>60</sup> de sine originară, produsă de cultura de proveniență și receptarea ca deviantă a acestei proiecții de către alteritate – provenită din stereotipul stigmatizant cu care este perceput sistemul axiologic al spiritualității rome.

Ruptura de eul colectiv rom, datorată internalizării stigmatului și, prin aceasta, inferiorizării apartenenței etnice, conduce la traumatizarea eului individual, la o profundă stare de disociabilitate și la un inevitabil eșec existențial. Pierzându-și idealul spiritual

58 Dr. Phillip C. McGraw, *În căutarea sinelui*, Curtea Veche, București, 2003.

59 Lessing Theodor, *La Haine de soi, le refus d'être juif*, Berg International, 1990.

60 V. I. Stoichiță, *Imaginea Celuilalt*, Editura Humanitas, București, 2017.

al personalității sale individuale și colective / etnice, romii ajung să se nege pe sine, să-și eufemizeze etnicitatea până la respingerea sa completă, unica alternativă de a accede la un status superior fiind naturalizarea sau mobilitatea socială individuală, salvarea individuală prin aculturație, asimilare culturală, abandonarea „Romanipen”-ului (legea romani), așadar disoluția propriei identități. Astfel, individul rom, total însingurat, ajunge să trăiască în spiritul unui eu fictiv, debarasându-se de eul său autentic, situație care îl transformă într-un adevărat sinucigaș social.

Individul rom, oricum obișnuit să fie perceput ca locuitor al unei lumi marginale și deviate, ca aparținând unui grup social “parazitar”, unei “minorități infracționale”, obișnuit cu raziile și amprentarea întregii sale familii, cu evacuările forțate, cu expulzările și cu demolarea caselor, și așa aflate deseori într-o stare de pauperitate absolută, departe de a deveni imun la stigmatizare, își proiectează viitorul ca ireversibil negativ, rezultat al unui destin implacabil, al unui blestem ancestral sau al păcatului originar de a fi rom.

## 7. Discuție și concluzii

Stigmatizarea istorică a identității rome, amplificată de utilizarea sistematică a unui limbaj prejudiciat rasial și stereotip, care cultivă și amplifică atitudinile și comportamentele rasiste ale publicului larg, se datorează nu numai moștenirii unei istorii de excludere și rasism instituționalizat, dar și absenței instituțiilor de formare și reprezentare a modelului cultural rom.

Din această perspectivă, cercetarea este importantă pentru că, prin identificarea cauzelor și analiza manifestărilor stigmei de sine etnice a romilor, poate servi drept bază științifică pentru reconstrucția identității culturale rome.

După 1990, romii, cu toate că, în sfârșit, după secole de exploatare cruntă, au fost recunoscuți ca minoritate națională de către statul român, nu se bucură cu adevărat de drepturile culturale care decurg din acest statut tocmai pe fondul stigmatizării apartenenței etnice și al persistenței rasismului în societate și la nivelul autorităților publice, acestea din urmă alegând, deseori, să excludă romii de la punerea în practică atât a drepturilor cetățenești, cât și a drepturilor etnice. Deși minoritate națională recunoscută, romii sunt, în continuare, victime ale excluderii sociale, de cele mai multe ori ignorați ca minoritate națională și luați în considerare mai ales ca grup social vulnerabil sau defavorizat.

Singura șansă ca romii să fie nu numai *de jure*, dar și *de facto* o minoritate națională este ca atât statul român, cât și mișcarea romilor să înțeleagă că cetățenie deplină înseamnă, în cazul unei minorități naționale, inclusiv exercitarea drepturilor culturale și să colaboreze în vederea realizării acestui deziderat.

Soluția vine din direcția dreptului rectificativ și a justiției tranziționale<sup>61</sup> prin măsuri reparatorii și compensatorii. „Justiția tranzițională este un proces care răspunde la încălcările drepturilor omului prin despăgubiri judiciare, reforme politice și eforturi

61 Transitional justice refers to how societies respond to the legacies of massive and serious human rights violations. It asks some of the most difficult questions in law, politics, and the social sciences and grapples with innumerable dilemmas. Above all, transitional justice is about victims.

de vindecare culturală într-o regiune sau țară și alte măsuri pentru a preveni repetarea abuzurilor drepturilor omului. Justiția tranzițională constă în măsuri judiciare și nejudiciare implementate pentru a remedia moștenirea abuzurilor drepturilor omului. Astfel de mecanisme „includ urmăriri penale, comisii pentru adevăr, programe de reparații și diverse tipuri de reforme instituționale”[...], precum și memoriale, scuze și diverse forme de artă.”<sup>62</sup>

Așadar este responsabilitatea statului român să contribuie decisiv, prin aplicarea justiției tranziționale, la destigmatizarea identității etnice rome tocmai pentru că a practicat, sute de ani, o politică de stigmatizare a acesteia.

---

62 „What is Transitional Justice?”, International Center for Transitional Justice. 22 February 2011, <https://www.ictj.org/about/transitional-justice>.